

PROF. DR. MUSTAFA TURAN ARMAĞANI

2. CİLT

EDİTÖR
PROF. DR. NASRULLAH UZMAN

HİLAMUR AKADEMİ

PROF. DR. MUSTAFA TURAN ARMAĞANI

2. CİLT

EDİTÖR
PROF. DR. NASRULLAH UZMAN

PROF. DR. MUSTAFA TURAN ARMAĞANI

2. Cilt

Editör
Prof. Dr. Nasrullah Uzman

Genel Yayın Yönetmeni
Hakan Sarı

Kapak Tasarımı & Dizgi
IHLAMUR

1. Basım
IKSY: 335
Ihlamur Akademi: 158
Mayıs 2026
ISBN (2.c): 978-625-8760-10-1
ISBN (tk): 978-625-8760-08-8

Baskı ve Cilt
Bizim Büro Basımevi
Sertifika No: 42488

IHLAMUR®

Topkapı Mah. Kahalbaşı Sok. No:31/1 Fatih - İstanbul
Tel: +90 535 550 00 05
ihlamurakademi@gmail.com
www.ihlamurkitap.com • www.ihlamur.com.tr
Kültür Bakanlığı Sertifika No: 12669

Ihlamur Akademi, İdeal Kültür Yayıncılık markasıdır.

İÇİNDEKİLER

Takdim
Prof. Dr. Nasrullah UZMAN.....11

1943 Adana Görüşmelerinin Diplomatik Etkileri ve Dış Basındaki Yankıları
Prof. Dr. Mustafa BOSTANCI - Dr. Onur KÖSE.....13

Abdüsselam Bey Vakıflarından Kudüs ve Haremeyn Tahsisatı
Prof. Dr. Mustafa GÜLER.....43

Geçmişin İzinde, Geleceğin İnşasında: Cumhuriyetin Tarihi Temelleri
Prof. Dr. Necdet HAYTA.....55

İzmir Ermenileri Tehcir Edildi mi?
Prof. Dr. Nejdet BİLGİ.....67

Cumhuriyet Dönemi Muharrir ve Eğitimcilerinden Mithat Sadullah Sander (1890-1961)
Dr. Ömer Faruk YELKENCİ - Prof. Dr. Nuri GÜÇTEKİN.....95

Behçet Kâmî'nin "Türk Nimetinin Kâfirleri: Tarihimizde Rumlar, Patrikhane ve Yunancılık" Adlı Eserinin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi
Prof. Dr. Oktay BOZAN - Öğr. Gör. Burak KAZAN.....129

Türk Adı ve Kimliği, Türk Tarihinin Sistematiği ve Türklerin Tarihi Coğrafyası
Prof. Dr. Sadettin Yağmur GÖMEÇ.....153

Yunan İşgalinin Sınırlandırılması Sorunu
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN.....187

İran'da 1906 Meşrutiyet Öncesi ve Sonrası Gelişmeler
Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ.....201

Mustafa Kemal Atatürk'ün Hitit Çalışmalarına Desteği: Hitit ve Asya Çalışmaları Cemiyeti
Prof. Dr. Serdar SARISIR.....219

Mısır Harameyn Vakıflarının Süveyş'te Gemi İnşasında Rol ve İşlevi (1517-1800)
Prof. Dr. Tahir SEVİNÇ.....235

Akıllı Güç ve Zorlayıcı Diplomasi:
Hatay'ın Kazanılmasında Türk Dış Politikası Stratejileri (1918-1939)
Prof. Dr. Tekin ÖNAL.....273

Serasker Ali Sâib Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1827-1891)
Prof. Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK.....297

Kosova'nın Bağımsızlık İlanının İngiliz ve Türk Basınınına Yansımaları (17 Şubat 2008)
Prof. Dr. Tuğba BELENLİ.....315

Kırım'ın Türk Tarihi ve Rus İşgal Dönemi
Yağmur DERİN ÜKTEN - Prof. Dr. Üçler BULDUK.....339

Sanayi Devriminin Küresel Vitrinleri: 19. Yüzyıl Dünya Fuarları
Prof. Dr. Yahya Kemal TAŞTAN.....355

Kalemi ile Bir Çığır Açan Cevat Hakkı Tarım'ın İlmî ve Kültürel Hizmetleri
Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN.....391

Osmanlılar Döneminde Bursa Kent Ekonomisinde İş Birliği Akitleri (1600-1650)
Prof. Dr. Zafer KARADEMİR.....405

Demokrat Parti Cumhuriyet Halk Partisi Münasebetleri Çerçevesinde
Türk Siyasetinde Uzlaşı Kültürü (1946-1950)
Doç. Dr. Ahmet GÜLEN.....437

MÖ II.-I. Yüzyılda Armenia: Artaksiad Hanedanlığı ve
Bölgesel Güçlerle İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme
Doç. Dr. Alican DOĞAN.....457

Sadri Maksudi'nin Devlet Duması Kürsüsünde Verdiği Mücadele
Doç. Dr. Alper ALP.....493

Son Dönem Osmanlı Eğitim Kurumlarının Mâlî Kaynaklarıyla İlgili Bazı Tespitler
Doç. Dr. Ebubekir KEKLİK.....513

Sultan Abdülaziz'in Hal'i Meselesinin Avrupa'daki Yankıları
Doç. Dr. Emel DEMİR GÖRÜR - Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim GÖRÜR.....525

Birinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Eçmiadzin Kilisesi'nin Siyasi Faaliyetleri
Doç. Dr. Eray BAYRAMOL.....555

Tokat Şer'iyye Sicillerine Göre 19. Yüzyılda Tokat'ta Kullanılan Kumaşlar
Doç. Dr. Hüsnü YÜCEKAYA.....575

Büyük Mücadelenin Küçük Kahramanları: Antep Savunmasında Çocuklar
Doç. Dr. İbrahim TAVUKÇU.....589

Annan Planı Sürecinin KKTC Cumhuriyet Meclisi'ndeki Yansımaları Üzerine
Bir Değerlendirme (2004)
Doç. Dr. Mehmet BİÇİCİ - Murat DAĞ.....615

Türk Hava Harp Sanayiinin Türk Hava Ordusunun Kuruluş, Teşkilatlanma, Kurumsallaşma
ve Stratejik Güce Dönüşme Ekseninde İncelenmesi (1951-2014)
Doç. Dr. Osman YALÇIN.....647

Türk Gazâ Politikalarında Gâzî-Derviş, Alp-Eren Portreleri Üzerine Bir Değerlendirme
Doç. Dr. Şeyda BÜYÜKCAN SAYILIR.....687

Osmanlı Kadının Çalışma Hakkı ve Çekinceler
Doç. Dr. Tuğba ÇINAR.....703

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Nasrullah UZMAN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN • Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Tekin ÖNAL • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Emre TEKİNSOY • Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Olcay KAHRAMAN • Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Taner LÜLECİ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Arş. Gör. Fatih Mehmet NEFES • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Abdullah ÖZDAĞ • Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan ALTUN • Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KANKAL • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ • İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL • Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Alpaslan DEMİR • Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Bahattin DEMİRTAŞ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir KOÇ • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Bengül BOLAT • Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz ATLI • Iğdır Üniversitesi
Prof. Dr. Cenk REYHAN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. M. Emin ELMACI • Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Eralp ERDOĞAN • Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan KELEŞ • Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Erol KARCI • İzmir Bakırçay Üniversitesi
Prof. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ • Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Fevzi ÇAKMAK • Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Güray KIRPIK • Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN • Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı UYAR • Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Haldun EROĞLU • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI • Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza KELEŞ • Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan IŞIK • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hidayet KARA • Muş Alparslan Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin KALEMLİ • Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim MARAŞ • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan Şerif KAYMAZ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan EKİNCİ • Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ÇİFTÇİOĞLU • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan OLGUN • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Mahmut BOLAT • Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Makbule SARIKAYA • Ardahan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ • Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KAYA • Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut KARAKULAK • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Meşkûre YILMAZ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ • Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet ERAT • Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Musa GÜMÜŞ • Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK • Samsun Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN • İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TALAS • Sinop Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ • Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. O. Kubilay GÜL • Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer METİN • Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Rafet METİN • Bayburt Üniversitesi
Prof. Dr. Refik TURAN • Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Resul BABAOĞLU • İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Sadullah GÜLTEN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN • Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin KAYMAKÇI • Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Sezai BALCI • Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman TEKİR • Sinop Üniversitesi
Prof. Dr. Şaduman ALCI • Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Şahin YEDEK • Munzur Üniversitesi
Prof. Dr. Şengül DEMİREL • Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Tolga BAŞAK • Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN • Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ufuk ERDEM • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Umut KARABULUT • Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Volkan MARTTİN • Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel NAMAL • Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Prof. Dr. Zafer GÖNEN • Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Zehra ARSLAN • Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Zülfiye KOÇAK • Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah ÇAKMAK • Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah LÜLECİ • Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşegül KILIÇ • Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Bahar ÖZSOY • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Cüneyt GÜNEŞ • Milli Savunma Üniversitesi
Doç. Dr. Dilara USLU • Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Emre ÖZSOY • Milli Savunma Üniversitesi
Doç. Dr. Ercüment TOPUZ • Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan AFŞAR • Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Erol YÜKSEL • Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Gülgüney MASALCI ŞAHİN • Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Hilal KARAVAR • Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin SARAÇ • Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Hüsnü YÜCEKAYA • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İ. Mümin ÇAĞLAR • Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Halil TANIK • Harran Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim TAVUKÇU • Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail BAYTAK • Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail ÖZER • Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Kevser DEĞİRMENCİ • Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Koray TOPTAŞ • Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. M. Gökhan POLATOĞLU • Erzurum Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. M. Halef CEVRİOĞLU • Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Melih AKDENİZ • Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet TUNÇ • Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Muharrem TURP • Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faruk KIRMIT • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Said OLGUN • Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Tülin CENGİZ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Y. Emre TEKİNSOY • Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Z. Serap TEKTEN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer SEVER • Erzurum Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi A. İstemi SAYLAM • Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi A. Yalçın BAZNA • Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdul Metin ÇELİKBİLEK • Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman KÜLTÜR • Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı KAHRAMAN ÇINAR • Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdal KORKMAZ • Milli Savunma Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZÇELİK • Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Betül AYDEMİR BAŞ • Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KAYA • Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim YÜCEL • Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halim KILIÇ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Harun ARSLANTÜRK • Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan DAŞDEMİR • Erzurum Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kemal Faruk AKSOY • Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kübra DURSUN • Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi M. Batuhan ÇEKEN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TAŞ • Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Kağan BAYRAKDAR • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Olcay KAHRAMAN • Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem SOYER ZEYREK • Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şaban DEMİR • Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Taner LÜLECİ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ümmet SOYDEMİR • Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Cihan BİLGİLİ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Y. Ziya AKTAŞ • Gazi Üniversitesi
Dr. Erhan KILIÇ • Orman Genel Müdürlüğü
Dr. M. Nur ÇERÇİNLİ • Devlet Arşivleri Başkanlığı
Dr. Oğuz YÜCEL • Milli Savunma Üniversitesi

TAKDİM

Prof. Dr. Mustafa Turan adına hazırlanan bu armağan kitap, yalnızca ilmî birikimiyle temayüz etmiş bir akademisyene duyulan saygının değil; aynı zamanda yetiştirdiği talebeler üzerinde derin izler bırakmış bir hocaya, temsil ettiği kültür ve irfan dünyasıyla müstesna bir münevvere karşı duyulan vefanın samimi bir nişanesidir. Uzun yıllar boyunca Türk tarihçiliğine, Türk akademisine ve yetiştirdiği öğrencilere emek vermiş olan hocamız için böyle bir çalışmayı hazırlamak, bizler açısından hem ilmî hem de vicdanî bir sorumluluk olmuştur.

Prof. Dr. Mustafa Turan Armağanı, yalnızca kıymetli hocamızın ilmî çevre üzerindeki derin tesirini değil; aynı zamanda meslektaşlarının ve farklı kuşaklardan yetiştirdiği akademisyenlerin kendisine duyduğu hürmet ve vefayı da gösteren müstesna bir çalışma olmuştur. Türkiye'nin 42 farklı üniversitesi ile 2 kamu kuruluşundan 104 bilim insanının katkısıyla hazırlanan bu 3 ciltlik eser, 93 ayrı çalışmayı bir araya getirmektedir. Toplam 2151 sayfadan oluşan çalışma, ortaya koyduğu akademik birikim ve çok yönlü yaklaşımıyla alanı açısından önemli bir bilimsel külliyat niteliği taşımaktadır. Bunun yanında, 62 farklı üniversiteden ve 2 kamu kuruluşundan 134 hakem, gönderilen çalışmaları büyük bir akademik titizlik ve ilmî mesuliyet duygusuyla değerlendirmiştir. Armağan kitabında yalnızca hakem sürecini başarıyla tamamlayan çalışmalara yer verilmiş; bu yönüyle eser, yalnızca bir vefa nişanesi değil; aynı zamanda güçlü bir akademik emeğin, kolektif ilmî hassasiyetin ve ciddi bir bilimsel denetim sürecinin mahsulü olarak ortaya çıkmıştır.

Prof. Dr. Mustafa Turan'ın hayat hikâyesi dikkatle okunduğunda görülecektir ki; onun akademik serüveni sıradan bir meslek hikâyesinden çok daha fazlasıdır. Karaman'ın Türkmen-Yörük kültürü içerisinde şekillenen çocukluk yılları, Çanakkale ve Millî Mücadele hatıralarıyla beslenen aile hafızası, Cumhuriyet neslinin yokluklar içerisindeki mücadele ruhu ve genç yaşlardan itibaren kazandığı tarih şuuru; onun şahsiyetini olduğu kadar tarihçiliğini de derinden etkilemiştir. Bu bakımdan Prof. Dr. Mustafa Turan'ın ilmî kimliği ile hayat tecrübesi birbirinden ayrılmaz bir bütünlük arz etmektedir.

Prof. Dr. Mustafa Turan'ın akademik hayatı boyunca en dikkat çekici yönlerinden biri, ilmî ciddiyet ile samimiyeti aynı çizgide taşıyabilmiş olmasıdır. O, yalnızca ders anlatan bir hoca değil; öğrencisine düşünmeyi öğreten, tarih şuuru kazandıran ve akademik ahlâkın ne olduğunu yaşayarak gösteren bir mürebbidir. Belki de öğrencileriyle en çok tartıştığı meselelerden biri, bir tarihçinin tarihi olaylara ve kaynaklara nasıl yaklaşması gerektiğiydi. Zira hocamıza göre tarihçilik, yalnızca bilgi aktarmak değil; metnin ruhuna nüfuz edebilmek, kaynakla sahih bir ilişki kurabilmek ve her şeyden önce ilmî

geleneğinin en kıymetli hasletlerinden biri olan silsile ve vefa anlayışının yaşayan bir tezahürü mahiyetindedir. Hocamızın kendi hayat hikâyesinde ilk mektep öğretmeninden üniversite hocalarına kadar şükranla andığı insanlar, onun ilmî ve ahlâkî dünyasının yapı taşlarıdır. Aynı şekilde bugün onun öğrencileri de kendisini yalnızca bir akademisyen olarak değil; yol gösteren, ufuk açan ve güven veren bir hoca olarak hatırlamaktadır. Bugün Türkiye'nin farklı üniversitelerinde görev yapan çok sayıda öğrencisinin ortak kanaati de budur. Nitekim kendisinin öğrencisi ve doktora danışmanlığında yetişmiş bir akademisyen olarak samimiyetle ifade etmeliyim ki; hocamızdan yalnızca tarih öğrenmedik. Bir metne nasıl yaklaşılması gerektiğini, tarihin satır aralarına nasıl nüfuz edileceğini, ilim karşısında nasıl mütevazı kalınacağını ve akademik titizlik ile fikrî namusun bir ilim adamının şahsiyetindeki asli yerini de ondan öğrendik. Onun ilmî rehberliği kadar vakar sahibi duruşu, insan yetiştirmeye verdiği önem ve öğrencilerine duyduğu güven de bizler üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu sebeple Prof. Dr. Mustafa Turan'ın yetiştirdiği öğrenciler için hocalığı, yalnızca akademik bir ilişki değil; bir karakter ve ahlâk terbiyesi anlamı taşımaktadır.

Elinizdeki bu armağan kitap da esasen böyle bir ilmî ve insani mirasın mahsulüdür. Her bir makale, yalnızca akademik bir katkı değil; aynı zamanda hocamıza duyulan hürmetin, vefanın ve teşekkür hissinin satırlara yansımış hâlidir. Farklı üniversitelerden, farklı çalışma alanlarından ve farklı kuşaklardan bilim insanlarını aynı eser etrafında buluşturan temel saik de hiç şüphesiz Prof. Dr. Mustafa Turan'ın akademik dünyada bıraktığı güçlü izdir.

Bu vesileyle armağan kitabına kıymetli çalışmalarıyla katkıda bulunan kıymetli bilim insanlarının her birine müteşekkirim. Hakemlik sürecinde ilmî hassasiyet gösteren değerli hocalarımıza ayrı ayrı teşekkür ederim. Organizasyon komitesindeki değerli meslektaşlarıma, sekretarya sürecini yürüten Arş. Gör. Mehmet Fatih Nefes'e ve eserin basımını üstlenen Hakan Sarı'ya teşekkür ederim.

Hayatını Türk tarihine, Türk kültürüne, üniversiteye ve öğrenci yetiştirmeye adamış olan kıymetli hocamız Prof. Dr. Mustafa Turan'a sağlık, huzur ve bereket dolu uzun yıllar diliyor; temsil ettiği ilim ahlâkının, yetiştirdiği öğrencilerin çalışmalarında ve bıraktığı eserlerde yaşamaya devam edeceğine yürekten inanıyoruz.

Kalemi güçlü, hatırası aziz, emeği bâki olsun.

Yenimahalle/ANKARA – Mayıs 2026
Prof. Dr. Nasrullah UZMAN

GEÇMİŞİN İZİNDE, GELECEĞİN İNŞASINDA: CUMHURİYETİN TARİHİ TEMELLERİ

Prof. Dr. Necdet HAYTA*

Sened-i İttifak, Osmanlı Devleti'nde merkezî otoritenin yeniden tesis edilmesi arayışlarının bir ürünü olarak II. Mahmud Dönemi'nde ortaya çıkmıştır. 28 Temmuz 1808'de Osmanlı tahtına çıkan II. Mahmud, kendisini tahta taşıyan Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazam tayin etmek zorunda kalmış, bu durum devlet idaresinde bir bakıma "çifte egemenlik" görüntüsünün doğmasına yol açmıştır. Alemdar Mustafa Paşa, göreve gelir gelmez bir taraftan devlet otoritesini yeniden sağlama, diğer taraftan ise taşrada güç kazanan âyanları merkez etrafında toplama siyaseti izlemiştir. Bu amaçla âyanlar İstanbul'da "Meşveret-i Âmme" adı verilen toplantıya davet edilmiş ve Eylül 1808'de Sened-i İttifak imzalanmıştır. Osmanlı tarihî ve siyasi gelişimi bakımından önemli bir dönüm noktası kabul edilen Sened-i İttifak, şekil itibarıyla şer'î bir vesika niteliğindedir. Belgede âyanlar; devlet emirlerine bağlı kalacaklarını, gerektiğinde asker toplayacaklarını, vergilerin düzenli tahsilini sağlayacaklarını ve taşrada asayişi koruyacaklarını taahhüt etmişlerdir. Sened-i İttifak, padişahın mutlak otoritesini belirli ölçülerde sınırlandıran ilk belge olarak değerlendirilmiş ve bu yönüyle bazı araştırmacılar tarafından Osmanlı Devleti'nde "amme hukuku" anlayışının ilk işaretlerinden biri sayılmıştır[1].

Sened-i İttifak zaman zaman İngiliz Magna Carta'sına benzetilse de iki metin arasında esaslı farklılıklar bulunmaktadır. Magna Carta'da halkın ve toplumsal temsilin etkisi görülürken, Sened-i İttifak'ta halkın doğrudan bir rolü bulunmamaktadır. Osmanlı örneğinde, taşrada güç kazanan sivil bir âyan zümresi merkezî otorite karşısında kendi varlığını ve taleplerini kabul ettirmiştir. Bu yönüyle belge, klasik Osmanlı merkezî yapısının dönüşümüne işaret eden mühim bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak Sened-i İttifak uzun ömürlü olmamış, Alemdar Mustafa Paşa'nın Kasım 1808'de öldürülmesi ve âyan nüfuzunun merkezden tasfiye edilmesiyle fiilen hükümsüz kalmıştır. Buna rağmen vesika, Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet düşüncesine, hukuk devleti anlayışına ve anayasal gelişmelere giden sürecin ilk örneklerinden biri olarak tarihî önemini korumuştur[2].

* Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı, nhayta@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8707-3637.

[1] Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümâyûnu ", *Belleten*, C. 28, 1964, s. 603-609.

[2] Sina Akşin, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yay., 1998, s. 19.

Sened-i İttifak, doğrudan halk iradesine dayalı bir temsil anlayışı ortaya koymasa da merkezî otoritenin taşradaki güç unsurlarıyla müzakere etmek durumunda kalması, yönetim yetkisinin mutlak ve sınırsız olmadığı fikrini gündeme getirmiştir. Bu yönüyle Sened-i İttifak, Osmanlı siyasi geleneğinde hukuki sınırlandırma düşüncesinin ve meşveret anlayışının gelişmesine zemin hazırlayan ilk örneklerden biri olarak kabul edilir[3].

II. Mahmud Dönemi'nde hayata geçirilen idari düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nde modern devlet anlayışına geçişin en mühim safhalarından birini teşkil eder. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından merkezî otoriteyi daha güçlü kılmayı amaçlayan II. Mahmud, devlet teşkilatında köklü yapısal değişikliklere gitmiştir. Bu süreçte Divân-ı Hümâyûn'un geleneksel yapısının işlevini yitirmesi üzerine, meşveret usulünü yeniden canlandırmak ve yürütme ile yargı yetkilerini birbirinden ayırmak gayesiyle yeni kurumlar ihdas edilmiştir. 24 Mart 1838'de kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, Osmanlı idari ve hukuki yapısında mühim bir dönüm noktası olmuştur. Divân-ı Hümâyûn'un daha evvel yürüttüğü yargı ve yasamaya dair işleri devralan bu meclis, memurların yargılanması, devlet ile tebaa arasındaki davaların görülmesi ve idari meselelerin tetkik edilmesi gibi kritik vazifeler üstlenmiştir. Bu yönüyle Meclis-i Vâlâ, Danıştay ve Yargıtay benzeri yetkilere sahip yüksek bir hukuk ve danışma organı niteliğinde yapılandırılmıştır. Söz konusu düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nde kuvvetler ayrılığı fikrinin ilk emarelerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Devlet işlerinin kurumsal meclisler eliyle yürütülmeye başlanması, idari kararların şahsi iradeden ziyade belirli hukuki ve bürokratik mekanizmalar içerisinde şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Bu bakımdan II. Mahmud Dönemi reformları, Tanzimat'a ve modern Osmanlı devlet yapısına geçişin kurumsal temellerini oluşturan gelişmeler arasında yer alır. Yapılan bu idari hamleler, imparatorluğun geleneksel yönetim sisteminden modern bürokratik devlet düzenine geçiş sürecinde de belirleyici bir rol oynamıştır. Divân-ı Hümâyûn'un işlevini büyük ölçüde kaybetmesiyle beraber devlet teşkilatı yeniden yapılandırılmış, yürütme görevleri farklı nezaretler arasında paylaştırılarak günümüz bakanlık sisteminin temelleri atılmıştır. Bu doğrultuda "nezaret usulü" benimsenmiş ve merkezî idare daha kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Reisü'l-Küttâblık Hariciye Nezareti'ne, Sadaret Kethüdalığı Dahiliye Nezareti'ne, Çavuşbaşılık ise Deâvî Nezareti'ne dönüştürülmüştür. Harbiye, Ticaret ve Evkaf nezaretleri gibi yeni kurumların teşkiliyle idari alanlarda uzmanlaşma sağlanmış, devlet işlerinin belirli bürokratik mekanizmalar çerçevesinde yürütülmesi

[3] İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümâyûnu", s. 604-609.

hedeflenmiştir. Bilhassa Hariciye Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte yeni bir sivil bürokratik elit tabakanın şekillenmeye başladığı görülmektedir[4].

II. Mahmud'un düzenlemeleri merkez teşkilatıyla sınırlı kalmamış, taşra yönetimi de yeniden düzenlenmiştir. Valilerin maaşa bağlanarak doğrudan devlet memuru statüsüne geçirilmesi, merkezî otoritenin güçlendirilmesi açısından mühim bir adım olmuştur. Ayrıca vilayetlerde hükümet ile halk arasındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla muhtarlık teşkilatı kurulmuş, böylece yerel yönetim anlayışında yeni bir dönem başlamıştır. Hukuk ve devlet-toplum ilişkileri alanında da dikkat çekici adımlar atılmıştır. Memurların ve ilmiye sınıfının görevlerini kötüye kullanmalarını önlemeye yönelik yeni ceza düzenlemeleri hazırlanmış, keyfî cezaların kaldırılması ve kanunsuz ceza verilemeyeceği anlayışı güç kazanmıştır. Bunun yanında müsadere sisteminin kaldırılmasıyla devlet görevlileri ilk kez mal güvenliği noktasında önemli bir teminata kavuşmuştur. Bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nde hukuk devleti anlayışının ve modern idari yapının oluşum sürecindeki kritik aşamalar olarak kabul edilir. II. Mahmud Dönemi reformlarının bir diğer önemli yönü ise Osmanlı diplomasisinin Avrupa siyaset sistemiyle daha yakın ilişkiler kurmaya başlamasıdır. Londra, Paris, Viyana ve Berlin'de yeniden daimî elçiliklerin açılması, Osmanlı Devleti'nin uluslararası diplomasi usullerine uyum sağlamasında etkili olmuş, aynı zamanda Avrupa'daki idari, siyasi ve hukuki gelişmelerin yakından takip edilmesine imkân tanımıştır. Böylece II. Mahmud Dönemi, modernleşme düşüncesinin kurumsal temellerinin de şekillendiği bir dönem olmuştur.

II. Mahmud Dönemi'nde ayrıca halkın yönetime katılımını esas alan yeni uygulamalar da ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda seçim düşüncesi ile temsil anlayışının Osmanlı siyasi hayatındaki ilk somut örnekleri de yine bu devirde görülmeye başlanmıştır. 1829 yılında İstanbul'da kurulan muhtarlık teşkilatı, halkın yerel yöneticilerini belirleme sürecinin ilk adımlarından biri sayılır. Esasen "muhtar" kelimesinin sözlük anlamının dahi "seçilmiş kişi" olması, bu kurumun temsil ve seçim fikriyle olan doğrudan ilişkisini gözler önüne serer. Her ne kadar ilk muhtarlar tayin yoluyla göreve getirilmiş olsa da kısa süre içerisinde taşrada halkın katılımıyla muhtar seçimleri yapılmaya başlanmış, böylece Osmanlı toplumunda seçim kültürünün ilk uygulamaları sahneye çıkmıştır. Tanzimat sonrasında kurulan vilayet ve sancak meclisleri ise halkın yönetime katılması yönüyle daha kurumsal bir niteliğe bürünmüştür. Vergi veren ve belirli bir ekonomik yeterliliğe sahip kişiler arasından seçilen temsilcilerin bu meclislerde görev alması, Osmanlı Devleti'nde mahalli temsil anlayışının gelişmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca Müslüman ve gayrimüslim unsurların aynı idari meclislerde birlikte yer almaya başlaması, Osmanlı siyasi yapısında yeni bir idari ve toplumsal

[4] Necdet Hayta-Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri: XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar,* Gazi Kitabevi, Ankara 2003, s. 102-106.

dönüşümün habercisi olmuştur. Bu gelişmeler, mutlak monarşi anlayışından meşruti yönetime geçiş sürecinin mühim safhaları arasında kabul edilir. Nitekim vilayet meclislerinde edinilen temsil ve seçim tecrübesi, daha sonra Meclis-i Mebusan'ın oluşumunda da etkili olmuş, Osmanlı toplumunun seçim kültürüyle tanışmasında kalıcı bir tarihî birikim meydana getirmiştir. Bu yönüyle II. Mahmud Dönemi reformları, modern Türk siyasi hayatında temsil, seçim ve meşveret anlayışının tarihî temellerini oluşturan gelişmeler arasında yerini almıştır[5].

II. Mahmud Dönemi, Türk modernleşmesi açısından son derece mühimdir. Nitekim bir sohbet esnasında Atatürk'e, Osmanlı sadrazamları arasında en çok kimleri takdir ettiği sorulduğunda; Alemdar Mustafa Paşa'nın kudret ve iradesini, Mustafa Reşid Paşa'nın ise fikrî derinliği ile devlet tasavvurunu öne çıkarmıştır. Alemdar Mustafa Paşa'nın merkezî otoriteyi yeniden tesis etme gayreti ve Sened-i İttifak sürecindeki rolü, Osmanlı siyasi yapısında mutlak iktidarın ilk kez sınırlandırılması yönüyle tarihî bir eşik teşkil etmiştir. Mustafa Reşid Paşa ise Tanzimat'la beraber hukuk, idare ve devlet anlayışını yeni esaslar üzerine oturtmaya çalışan modernleşme çizgisinin en güçlü temsilcilerinden biri olmuştur. Atatürk'ün bu iki ismi birlikte anması tesadüf değildir, çünkü Cumhuriyet, yalnızca askerî bir zaferin değil, aynı zamanda yüzyılı aşan bir devlet tecrübesinin, siyasi arayışların ve kurumsal dönüşüm sürecinin bir neticesidir. Bu değerlendirme, Cumhuriyet tarihinin keskin bir kopuştan ziyade, Osmanlı'nın son yüzyılında ortaya çıkan modernleşme birikiminin yeni bir siyasi form altında tamamlanışı olarak okunabileceğini de göstermektedir[6].

Mustafa Reşid Paşa'nın öncülüğünde ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde demokratikleşme ve hukuk devleti anlayışına geçiş sürecinin mühim kırılma noktalarından biri haline gelmiştir. Reşid Paşa, devletin yalnızca askerî alandaki mağlubiyetler sebebiyle değil, idari, hukuki ve toplumsal yapıdaki bozulmalar yüzünden de gerilediğini müşahede etmiş, bu doğrultuda köklü bir yeniden düzenleme ihtiyacını savunmuştur. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile ilk kez padişahın yetkileri hukuk dairesinde sınırlandırılmış; can, mal ve namus emniyeti devlet güvencesi altına alınmıştır. Vergilerin keyfî biçimde toplanmasının önüne geçilmesi hedeflenmiş, askerlik vazifesi muayyen esaslara bağlanmış ve mahkeme kararı olmaksızın ceza verilemeyeceği kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra Müslüman ve gayrimüslim bütün Osmanlı tebaasının kanun önünde eşit sayılması, modern vatandaşlık anlayışına geçiş yolunda mühim bir adım teşkil etmiştir. Tanzimat süreciyle beraber kurulan meclisler ve idari kurullar vasıtasıyla halkın yönetime katılım alanı genişlemiş, devlet idaresinde istişare ve temsil fikri kuvvet kazanmıştır. Söz

[5] Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, Çev. Hamdi Aydoğan-Esra Ermert, İstanbul 2007, s. 42-51.
[6] Enver Behnan Şapolya, *Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul 1958, s. 532.

konusu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet düşüncesinin kurumsal altyapısını hazırlamış, Cumhuriyet'in hukuk, temsil ve vatandaşlık tasavvuruna uzanan tarihî çizginin en belirgin basamaklarından birini oluşturmuştur[7].

1856 Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde eşit vatandaşlık anlayışının daha ileri bir safhaya taşınmasında mühim bir rol oynamıştır. Tanzimat Fermanı ile açılan hukuki ve idari dönüşüm yolu, bu kez gayrimüslim tebaanın haklarının genişletilmesi ve devlet düzeni içerisinde eşit statüye ulaştırılması gayesiyle sürdürülmüştür. Din ayrımı yapılmaksızın tüm Osmanlı tebaasının kanun önünde eşit sayılması, karma mahkemelerin faaliyete geçmesi, idari meclislerde farklı unsurlara yer verilmesi ile askerlik ve vergi hususlarında eşitlik ilkesinin benimsenmesi, imparatorlukta modern vatandaşlık düşüncesinin gelişimine ivme kazandırmıştır. Ne var ki Islahat Fermanı, toplumun muhtelif katmanlarında ciddi tartışmaları ve tepkileri da beraberinde getirmiştir. Tanzimat'ın mimarı olarak bilinen Mustafa Reşid Paşa dahi, bu reformların harici baskılar neticesinde ve toplumsal altyapısı tam manasıyla hazır olmadan hayata geçirilmesini tenkit etmiş, dönüşümlerin daha kademeli bir surette gerçekleştirilmesi icap ettiğini savunmuştur. Müslüman halk, gayrimüslim tebaa ile eşit statüye getirilmesini yerleşik hâkimiyet algısının zedelenmesi şeklinde yorumlarken, kimi gayrimüslim çevreler ise askerlik mecburiyeti gibi yeni yükümlülüklerden rahatsızlık duymuştur. Yaşanan tüm bu çalkantılara karşın Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde hukuk devleti, eşit vatandaşlık ve temsil anlayışının kök salmasına katkıda bulunmuş, meşrutiyet fikrinin ve modern siyasi düzenin toplumsal tabanını genişleten mühim aşamalardan birini teşkil etmiştir[8].

Bu çerçevede Osmanlı Devleti'ndeki demokratikleşme süreci, tek bir tarihî kırılmanın değil, yaklaşık bir asra yayılan kurumsal dönüşümlerin bir mahsulü olarak görülmelidir. Padişah otoritesinin sınırlandırılması noktasında 1808 tarihli Sened-i İttifak mühim bir başlangıç çizgisi sayılırken, yerel temsil ve seçim anlayışının ilk örnekleri, 1833'ten itibaren hayata geçirilen muhtarlık seçimleriyle kendisini göstermiştir. 1876 yılında Kanun-ı Esasi'nin ilanı anayasal idareye geçişin temel taşını döşemiş, aynı sene yapılan milletvekili seçimleri ile 1877'de toplanan Meclis-i Mebusan ise parlamenter düzenin kurumsallaşması yönüyle tarihî bir eşik olmuştur. Çok partili siyasi rekabetin ilk örnekleri ise II. Meşrutiyet Dönemi'nde görülmüştür[9]. Osmanlı modernleşmesinin yalnızca merkezî idareyle sınırlı kalmadığı görülmektedir. 1857'de Eflak-Boğdan'da seçimlerin yapılması,

[7] Bernard Lewis, "Tanzimat ve Sosyal Eşitlik", Belleten, S. 62, 1998, s. 577-588; Gülnihal Bozkurt, "Tanzimat ve Hukuk", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 271-286.

[8] Ufuk Gülsoy, "1856 Islahat Fermanı'na Tepkiler ve Maraş Olayları", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 443-458; Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 185-190.

[9] Nasrullah Uzman, "Türk Demokrasi Tarihi Açısından 1946 Seçimleri", *TBMM'nin Açılışının 101. Yıl Dönümünde Türk Demokrasi Yazıları*, Ed. İsmet Türkmen vd., Ankara 2021, s. 673-674.

1861'de Tunus'ta yazılı anayasanın yürürlüğe girmesi ve 1866'da Mısır'da seçilmiş bir meclisin toplanması, Osmanlı siyasi çevrelerinde temsil, anayasa ve seçim fikirlerinin giderek kuvvetlendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bahse konu bu yerel adımlar, Cumhuriyet'e uzanan demokratikleşme tecrübesinin tarihî arka planını oluşturan mühim safhalar arasında yerini almıştır[10].

Sultan Abdülaziz Dönemi'nde ortaya çıkan Genç Osmanlılar Hareketi, Osmanlı düşünce hayatında hürriyet, meşrutiyet ve temsil fikrini sistemli biçimde savunan ilk siyasi-entelektüel muhalefet odağı haline gelmiştir. Namık Kemal, Ziya Paşa ve arkadaşlarının öncülük ettiği bu cereyan, devlet yönetiminin yalnızca padişah iradesine bırakılamayacağını savunarak, idarenin meclis ve anayasa ile sınırlandırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Basın faaliyetleri, Avrupa'da yayımlanan gazeteler ve kamuoyu oluşturma çabaları sayesinde meşrutiyet düşüncesi ilk defa geniş bir fikrî zemine taşınmış, böylece Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatında "hürriyet", "temsil" ve "millet iradesi" kavramları çok daha görünür kılınmıştır. Bu hareket, yalnızca mevcut yönetime yöneltilmiş bir muhalefet olmaktan öte, modern siyasi düşüncenin Osmanlı toplumunda kök salmaya başlamasının da mühim bir nişanesi sayılabilir.

Nihayet 1876'da Kanûn-ı Esâsî'nin ilanı ve ardından Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla Osmanlı Devleti anayasal monarşi tecrübesine adım atmıştır. Kanun-ı Esasi, II. Abdülhamid Dönemi'nde ilan edilmiş olsa da anayasal rejim fikri yalnızca padişahın şahsi iradesiyle filizlenmiş değildir. Tanzimat'la başlayan hukuki ve idari dönüşüm, Genç Osmanlılar'ın meşrutiyet talepleri ve bilhassa Midhat Paşa'nın öncülüğündeki anayasa hazırlıkları bu sürecin temel taşlarını döşemiştir. II. Abdülhamid ise 23 Aralık 1876'da Kanûn-ı Esâsî'yi ilan ederek Osmanlı Devleti'ni resmen meşruti idareye geçiren padişah olmuştur. Ne var ki anayasa, padişaha meclisi açma-kapatma ve hükümeti tayin etme gibi geniş salahiyetler tanımış, bu yüzden mutlak monarşik yapı bütünüyle ortadan kalkmamıştır. Bununla birlikte Midhat Paşa'nın öncülüğünde hazırlanan Kanûn-ı Esâsî, her ne kadar hükümdarın geniş yetkilerini büyük oranda muhafaza etse de devlet yönetiminin hukuki esaslara bağlanması yönüyle tarihî bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Halkın temsilcilerinden müteşekkil bir meclisin açılması, seçim usulünün tatbik edilmesi ve parlamenter sistem anlayışının kurumsal bir çerçeve kazanması, Osmanlı Devleti'nin siyasi kültüründe temsil fikrinin kalıcı bir yer edinmesini sağlamıştır. İlk Osmanlı parlamentosunun farklı dinî ve etnik unsurları aynı çatı altında buluşturması ise dönemin siyasi tahayyülünün toplumsal bir dönüşümü de hedeflediğini açıkça ortaya koymaktadır. 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin neticesinde II. Abdülhamid, Meclis-i Mebusan'ı kapatarak meşruti yönetime fiilen son vermiştir. Her ne kadar I. Meşrutiyet kısa ömürlü olsa ve

[10] Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, s. 54.

Meclis 1878'de kapatılsa da anayasal düzen fikri artık Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatının geri döndürülemez unsurlarından biri haline gelmiştir[11].

Meclis tecrübesi, seçim uygulamaları, vilayet meclisleri ve yerel temsil mekanizmaları, ilerleyen yıllarda II. Meşrutiyet'in ve nihayet Cumhuriyet'in siyasi altyapısını olgunlaştırmıştır. Bu sebeple Cumhuriyet, tarihî köklerinden kopuk ani bir kırılma olmaktan ziyade, Sened-i İttifak'tan Tanzimat'a, Tanzimat'tan Meşrutiyet'e uzanan uzun bir hukuk, temsil ve meşveret arayışının doğal bir sonucudur. Osmanlı modernleşmesinin farklı safhalarında ortaya çıkan anayasal düşünce, meclis kültürü ve hukuk devleti anlayışı, Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik hafızasının tarihî temelini oluşturmuştur. Bir başka deyişle Cumhuriyet düşüncesi, Türk siyasi hayatında uzun yıllara yayılan idari, hukuki ve fikrî dönüşümlerin tarihî bir neticesi olarak şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren karşı karşıya kaldığı askerî, siyasi ve idari krizler, yönetim anlayışında da köklü değişim arayışlarını beraberinde getirmiştir. Bu süreçte hayata geçirilen reformlar başlangıçta devleti ayakta tutma kaygısıyla ortaya çıkmışsa da zamanla meşveret, temsil, hukuk ve anayasal düzen fikrinin kuvvet kazandığı yeni bir siyasi iklimin doğmasına kapı aralamıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Namık Kemal, Ziya Paşa ve Genç Osmanlılar gibi fikir adamlarının öncülük ettiği cereyan; meşrutiyet, temsil ve halk egemenliği düşüncelerini daha açık biçimde savunmaya başlamıştır. Namık Kemal'in "hâkimiyet-i ahali" vurgusu ile Ziya Paşa'nın "idare-i cumhuriyet" değerlendirmeleri ve dönemin basın faaliyetleri, Cumhuriyet fikrinin zihinsel altyapısını kuran mühim unsurlar olmuştur. Söz konusu entelektüel hareket, devlet idaresinin yalnızca padişah iradesine bırakılmaması ve milletin ortak istenciyle yönetilmesi gerektiği düşüncesini güçlendirerek anayasa, meclis ve kamuoyu gibi kavramları siyasi tartışmaların merkezine taşımıştır. Avrupa'da yürütülen fikir mücadeleleri ve neşriyat kanalları sayesinde meşrutiyet fikri geniş bir entelektüel taban kazanmış, böylece Osmanlı toplumunda anayasal düzen arayışları çok daha görünür kılınmıştır. Bu birikimin bir neticesi olarak 1876'da Kanûn-ı Esâsî'nin ilanı ve ardından Meclis-i Mebusan'ın açılması, anayasal idareye geçişi simgeleyen tarihî bir kırılma noktası teşkil etmiştir. Her ne kadar padişahın yetkileri büyük ölçüde korunmuş olsa da seçim, temsil ve parlamento kavramları artık Osmanlı siyasi hayatının ayrılmaz birer parçası haline gelmiş; yaşanan bu meşrutiyet tecrübesi, Cumhuriyet'e uzanan süreçte güçlü bir kurumsal hafızanın oluşmasına zemin hazırlamıştır[12].

[11] Hayta ve Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri: XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar,* s. 174-179.
[12] Bahri Ata, "Türkiye'de Cumhuriyet Düşüncesinin 128 Yıllık Tarihi Gelişimi", *Türk Yurdu*, S. 362, Ekim 2017, s. 18-21.

II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı siyasi hayatında modern siyasi kültürün, çok partili düzenin, basın özgürlüğünün ve millî hâkimiyet fikrinin belirginleştiği tarihî bir eşik olmuştur. Meşrutiyet'in ilanı başlangıçta toplumda büyük bir coşku ve birlik havası meydana getirse de bu iyimser atmosfer, kısa süre içerisinde yerini siyasi rekabetlere, iktidar mücadelelerine ve ağır iç-dış sorunlara bırakmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlıcılık siyaseti çerçevesinde farklı unsurları merkezî otorite altında toplama gayreti, bilhassa taşrada ve farklı etnik-dinî çevrelerde yeni huzursuzlukların doğmasına yol açmıştır. Bütün bunlara rağmen II. Meşrutiyet'in Türk demokrasi tarihi açısından taşıdığı değer son derece büyüktür. 1908 seçimleriyle beraber Osmanlı tarihinde ilk defa siyasi partiler belirgin şekilde teşkilatlanmış; İttihat ve Terakki'nin yanı sıra Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Osmanlı Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası ve benzeri muhalif oluşumların siyasi hayatın birer parçası haline gelmesiyle ilk kez örgütlü muhalefet, parti rekabeti ve çok partili siyasi mücadele tecrübesiyle tanışılmıştır. Bu dönemde meclis, önceki Meşrutiyet devrine kıyasla daha etkin bir konum kazanmış, basın hayatındaki görece serbestlik sayesinde siyasi fikirler çok daha geniş bir çerçevede tartışılmaya başlanmıştır. Böylelikle hürriyet, meşrutiyet, temsil, anayasa ve millî hâkimiyet gibi kavramlar yalnızca bürokratik çevrelerle sınırlı kalmayıp aydınlar, gazeteciler ve siyasi hareketler arasında da geniş bir yaygınlık kazanmıştır. Bilhassa "millî hâkimiyet" fikrinin güçlenmesi, Cumhuriyet Dönemi'nin siyasi zihniyetini hazırlayan en mühim gelişmelerden biri olarak kabul edilir[13].

II. Meşrutiyet Dönemi, Cumhuriyet kadrolarının yetiştiği tarihî bir laboratuvar niteliğindedir. Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet'i kuracak olan asker-sivil aydın kuşağı, bu dönemin siyasi tartışmaları, anayasal arayışları ve modernleşme tecrübeleri içerisinde olgunlaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyet ve millî egemenlik düşüncesi, Millî Mücadele yıllarında aniden ortaya çıkmış bir fikir olmayıp gençlik yıllarından itibaren şekillenen fikrî ve siyasi bir birikimin neticesidir. Harp Okulu ve Harp Akademisi sıralarında Namık Kemal'in özgürlük ve vatan kavramlarını işleyen şiirlerini ezberlemiş; Ziya Paşa, Tevfik Fikret, Mehmet Emin ve Süleyman Nazif gibi Osmanlı aydınlarının eserlerini yakından takip etmiştir. Bunun yanı sıra Rousseau, Voltaire ve Montesquieu gibi Batılı düşünürlerin fikirlerinden de beslenmiştir. Bilhassa Montesquieu'nun kuvvetler ve yönetim sistemleri üzerine değerlendirmeler sunduğu *Kanunların Ruhu* ile Rousseau'nun halk egemenliği ve özgürlük anlayışını savunduğu

[13] Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 12, 1989, s. 19-200; Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 165-192.

Toplum Sözleşmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce dünyasının mimarisinde mühim bir yer edinmiştir[14].

Her ne kadar savaşlar, ekonomik krizler ve siyasi istikrarsızlıklar sebebiyle II. Meşrutiyet Dönemi hedeflediği dönüşümü bütünüyle gerçekleştirememiş olsa da, temsil fikri, seçim tecrübesi, parlamento kültürü ve millî egemenlik düşüncesi yönüyle Cumhuriyet'in fikrî ve kurumsal altyapısını hazırlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet'i kuran kadrolar da bu dönemin siyasi tartışmaları içerisinde olgunlaşmışlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın Trablusgarp'tan Çanakkale'ye, Kafkasya'dan Suriye-Filistin cephelerine kadar imparatorluğun en kritik savaşlarında fiilen görev alan bir komutan olması kendisine, eski idari anlayışla devletin varlığını sürdürmesinin artık mümkün olmadığını açıkça göstermiştir. Daha gençlik yıllarından itibaren millet iradesine dayanan bağımsız ve çağdaş bir devlet tasavvurunu benimsemiş, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastıktan sonra da tüm faaliyetlerini bu gaye doğrultusunda şekillendirmiştir.

Bu fikrî altyapı, Millî Mücadele sürecinde açık bir hedefe dönüşmüştür. Erzurum Kongresi öncesinde, 7-8 Temmuz 1919 gecesi Mazhar Müfit Bey'le yaptığı görüşmede Mustafa Kemal Paşa'nın "Zaferden sonra şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır." sözü, daha mücadele başlamadan yeni devletin yönetim biçiminin zihninde şekillendiğini göstermektedir[15]. Ancak dönemin askerî ve siyasi şartları nedeniyle bu düşünce uzun süre kamuoyuna açık biçimde ifade edilmemiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta belirttiği üzere, milletin geleceğinde gördüğü büyük dönüşümü bir "millî sır" gibi taşıması gerekmiştir. Millî Mücadele boyunca yayımlanan genelgeler, kongre kararları ve anayasal düzenlemeler incelendiğinde de cumhuriyet fikrinin temelini oluşturan millî egemenlik anlayışı açık biçimde görülmektedir. Amasya Genelgesi'nde yer alan "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." hükmü, yönetim yetkisinin kaynağını millete dayandırmıştır. Erzurum Kongresi'nde "Kuvâ-yı Milliyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak esastır." kararı alınmış, Sivas Kongresi'nde ise bütün millî teşkilatlar tek merkez altında birleştirilmiştir[16]. Heyet-i Temsiliye'nin oluşturulması ve ardından TBMM'nin açılması, egemenliğin hanedandan millete geçiş sürecinin en önemli aşamalarını teşkil etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle yayımlanan Sivas'taki "İrade-i Milliye" ve Ankara'daki "Hâkimiyet-i Milliye" gazetelerinin isimleri dahi kurulacak yeni devletin temel dayanağının millet iradesi olacağını göstermektedir. TBMM kürsüsünün arkasında yer alan "Hâkimiyet Milletindir"

[14] Bu konuda bakınız: Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara 1999; Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2024.
[15] Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,* C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
[16] *Milli Egemenlik Belgeleri: Havza Genelgesi, Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi Beyannamesi, Sivas Kongresi Beyannamesi, Misak-ı Millî Beyannamesi*. TBMM Basımevi, 2015.

vecizesi de aynı anlayışın sembolü hâline gelmiştir[17]. Bu anlayışın en açık hukuki ifadesi ise 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinde yer almıştır: "Hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir." Böylece yeni Türk devletinin dayanağının Türk milleti olduğu anayasal güvence altına alınmıştır.

Cumhuriyet'in ilanı, aslında fiilen işleyen bu idare sisteminin resmen isimlendirilmesinden ibaretti. İsmet İnönü de anılarında, Mustafa Kemal Paşa ile gerçekleştirdikleri hususi görüşmelerde daima cumhuriyet esasını konuştuklarını, fakat dönemin koşullarının bunu açıkça telaffuz etmeye elverişli olmadığını belirtir. İnönü'ye göre tatbik edilen mevcut düzen zaten cumhuriyetten başka bir mana taşımıyordu; geriye yalnızca bunun resmen ilan edilmesi kalmıştı. Nitekim Millî Mücadele'nin zaferle neticelenmesi ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının akabinde, yeni devletin yönetim biçimini tayin etmenin önünde hiçbir mani kalmamış; 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilerek millî egemenlik esasına dayalı modern Türkiye Cumhuriyeti resmen kurulmuştur.

Anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet'i kuran kadro da uzun bir tarihî birikimin içinden yetişmiştir. Atatürk, Osmanlı Devleti'nin çözülüşüne yalnızca tanıklık etmemiş; Trablusgarp'tan Çanakkale'ye, Kafkasya'dan Suriye-Filistin cephelerine kadar devletin en kritik mücadelelerinde görev alarak imparatorluğun neden ayakta kalamadığını yakından müşahede etmiştir. Bu doğrultuda, daha Millî Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren hareketin temelini millet iradesi üzerine inşa etmiştir. Verilen bağımsızlık mücadelesinin başarıyla neticelenmesi ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının akabinde, yeni Türk devletinin yönetim biçimi de netlik kazanmıştır. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı, basit bir rejim değişikliğinin ötesinde, Osmanlı'dan beri devam eden anayasal gelişim ve demokratikleşme arayışlarının tarihî bir sonucu niteliğindedir. Böylelikle egemenliğin millete geçtiği, hukuk ve temsil esasına dayanan modern Türkiye Cumhuriyeti vücut bulmuştur. Cumhuriyet; Tanzimat'tan Meşrutiyet'e uzanan özgürlük, hukuk ve temsil mücadelesinin kurumsallaşmış bir çehreye bürünmesi, millî egemenlik düşüncesinin devlet yönetimindeki en güçlü ifadesi haline gelmiştir.

[17] Nasrullah Uzman, "Türkiye'de Demokrasinin 100 Yılı", *100 Yüzyılın Işığında Türkiye*, Ankara 2024, s. 61-43.

Kaynakça

Milli Egemenlik Belgeleri: Havza Genelgesi, Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi Beyannamesi, Sivas Kongresi Beyannamesi, Misak-ı Millî Beyannamesi, TBMM Basımevi, 2015.

AKŞİN, Sina, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yay., İstanbul 1998.

ATA, Bahri, "Türkiye'de Cumhuriyet Düşüncesinin 128 Yıllık Tarihi Gelişimi", *Türk Yurdu*, S. 362, Ekim 2017, s. 18-21.

BOZKURT, Gülnihal, "Tanzimat ve Hukuk", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1994, s. 271-286.

GÜLSOY, Ufuk, "1856 Islahat Fermanı'na Tepkiler ve Maraş Olayları", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 443-458.

GÜLSOY, Ufuk, "Islahat Fermanı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 185-190.

HAYTA, Necdet-ÜNAL, Uğur, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri: XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2003.

İNALCIK, Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümâyûnu", *Belleten*, C. 28, 1964, s. 603-609.

KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara 1999.

KODAMAN, Bayram, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 12, 1989, s. 19-200.

KODAMAN, Bayram, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 165-192.

LEWIS, Bernard, "Tanzimat ve Sosyal Eşitlik", *Belleten*, S. 62, 1998, s. 577-588.

LEWIS, Bernard, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, Çev. Hamdi Aydoğan-Esra Ermert, İstanbul 2007.

ŞAPOLYA, Enver Behnan, *Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul 1958.

TURAN, Şerafettin, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar*, *Düşünürler*, *Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2024.

UZMAN, Nasrullah, "Türk Demokrasi Tarihi Açısından 1946 Seçimleri", *TBMM'nin Açılışının 101. Yıl Dönümünde Türk Demokrasi Yazıları*, Ed. İsmet Türkmen vd., Ankara 2021, s. 673-688.

UZMAN, Nasrullah, "Türkiye'de Demokrasinin 100 Yılı", *100 Yüzyılın Işığında Türkiye*, Ankara 2024, s. 61-78.

Bu sayfa özellikle boş bırakılmıştır.
This page has been intentionally left blank.

İHLAMUR AKADEMİ

Prof. Dr. Mustafa Turan adına hazırlanan bu armağan kitap, yalnızca ilmî birikimiyle temayüz etmiş bir akademisyene duyulan saygının değil; aynı zamanda yetiştirdiği talebeler üzerinde derin izler bırakmış bir hocaya, temsil ettiği kültür ve irfan dünyasıyla müstesna bir münevvere karşı duyulan vefanın samimi bir nişanesidir. Uzun yıllar boyunca Türk tarihçiliğine, Türk akademisine ve yetiştirdiği öğrencilere emek vermiş olan hocamız için böyle bir çalışmayı hazırlamak, bizler açısından hem ilmî hem de vicdanî bir sorumluluk olmuştur.

Prof. Dr. Mustafa Turan Armağanı, yalnızca kıymetli hocamızın ilmî çevre üzerindeki derin tesirini değil; aynı zamanda meslektaşlarının ve farklı kuşaklardan yetiştirdiği akademisyenlerin kendisine duyduğu hürmet ve vefayı da gösteren müstesna bir çalışma olmuştur. Türkiye'nin 42 farklı üniversitesinden ve 2 kamu kuruluşundan toplam 104 bilim insanı, 93 ayrı çalışma ile bu esere katkı sunmuştur. Bunun yanında, 62 farklı üniversiteden ve 2 kamu kuruluşundan 134 hakem, gönderilen çalışmaları büyük bir akademik titizlik ve ilmî mesuliyet duygusuyla değerlendirmiştir. Armağan kitabında yalnızca hakem sürecini başarıyla tamamlayan çalışmalara yer verilmiş; bu yönüyle eser, yalnızca bir vefa nişanesi değil; aynı zamanda güçlü bir akademik emeğin, kolektif ilmî hassasiyetin ve ciddi bir bilimsel denetim sürecinin mahsulü olarak ortaya çıkmıştır.

Her bir makale, yalnızca akademik bir katkı değil; aynı zamanda hocamıza duyulan hürmetin, vefanın ve teşekkür hissinin satırlara yansımış hâlidir. Farklı üniversitelerden, farklı çalışma alanlarından ve farklı kuşaklardan bilim insanlarını aynı eser etrafında buluşturan temel saik de hiç şüphesiz Prof. Dr. Mustafa Turan'ın akademik dünyada bıraktığı güçlü izdir.

Prof. Dr. Nasrullah Uzman

İHLAMUR®
ihlamur.com.tr

ISBN 978-625-876-010-1
9 786258 760101